Societas Neolatina Hungarica
Sectio Debreceniensis

CLASSICA • MEDIAEVALIA • NEOLATINA II

Ediderunt
Ladislaus Havas et Emericus Tegyey

Debrecini
MMVII

A kötet a TS 049843-as nyilvántartású OTKA-pályázat
támogatásával készült

A címlapon:

Szent Margit vasövének ereklyetartója. Főszékesegyházi Kincstár, Esztergom

A hátlapon:

Az Admonti-kódex első lapja

ISBN 978-963-473-076-7

TARTALOMJEGYZÉK

I. Acta conventus die duodevicesimo et undevicesimo mensis Decembris anno MMVI Szegedini habiti 5

Bartók István: „*Ad reliquarum nationum exemplum*" A neolatin grammatikai irodalom hatása az első magyar nyelvtan létrejöttére 7

Csehy Zoltán: *Hortorum custos* (Megjegyzések a priapikus hagyomány kérdésköréhez) 19

Havas László: Hagyomány és aktualizálás. A *saeculum* fogalmának jelentősége a római és latin nyelvű irodalomban Livius Andronicustól Florusig és Nadányi Jánosig 27

Jankovits László: „*Vir tersissimus Jacobus Piso*" – magyar humanista költő *és diplomata az erazmista világában* 41

H. Kakucska Mária: Joannes Ludovicus Vives és a „*Linguae Latinae Exercitatio*" 51

Kecskeméti Gábor: Magyarországi és erdélyi humanisták filológiai tevékenysége a 16–17. században 63

Kiséry Zsuzsanna: *et poetis necessarium argentum* – Humanizmus és humanisták Luxemburgi Zsigmond környezetében. Egy kutatási terv vázlata 73

M. Nagy Ilona: Árpád-házi Szent Margit legendájának középkori és neolatin változatai 85

Nemerkényi Előd: Szent István Intelmeinek kutatástörténete 95

Pajorin Klára: Poggio Bracciolini és Magyarország 103

Ritoókné Szalay Ágnes: Janus Pannonius epigrammáinak új kiadásához 117

Szabó András: A humanista életrajzi beszéd Magyarországon a 16. század második felében 127

Tüskés Gábor – *Knapp* Éva: Német–magyar kapcsolatok a 17. századi latin irodalomban 135

II. Studium 149

Frenyó Zoltán: Andreas Pannonius augusztinizmusa. A *De civitate Dei* eszméi Andreas Pannonius *Libellus de virtutibus* című művében 151

III. Recensio

Báthory Orsolya: Madas Edit, *Sermones de Sancto Ladislao Rege Hungariae – Középkori prédikációk Szent László királyról*, Debrecen, 2004, Kétnyelvű kiadás, 346 p. (Agatha, XV., sorozatszerkesztő Havas László) 169

eredményeinek közlésére. Wattenbach szavait olvasva az embernek az a benyomása támadhat, hogy a szerző saját helyzetét Benedetto elfeledettségével állítja párhuzamba. Wattenbach pályafutását megvizsgálva ez a feltételezés megalapozottnak látszik: 1858-ban, a német filológusok és tanárok bécsi gyűlésének évében egy olyan állást kellett elfogadnia, mely a berlini egyetemi évek sikerei után mindenképpen kompromisszumnak számított: Wattenbach az akkori Breslauban lett irattáros, ugyanis a berlini egyetemi magántanári címet nem követte a remélt előléptetés. Ennek fényében az is érthető, miért nem volt sem ideje, sem lehetősége arra, hogy Benedettóval kapcsolatos kutatásait megjelentesse. Amikor 1865-ben a tanulmány végre megjelenhetett, mégpedig nem máshol, mint a német filológusok és tanárok az évi gyűlésének tiszteletére kiadott Fest-schriftben, Wattenbach Heidelbergben már professzor volt. 1862-ben sikerült ugyanis visszatérnie az egyetemi pályára. A német filológusok két gyűlése között eltelt időszakban Wattenbach élete szerencsés fordulatot vett, ismert és sikeres lett. Mintha Wattenbach az elfeledettség állapotából többek között egy olyan munkával is próbált volna kitörni, melyben ő egy 15. századi kollegájának elfeledettsége ellen próbál harcolni, és mintha az ő sikere e harcban egyúttal Benedetto sikerét is jelentené: az immár sikeres Wattenbach meg tudta jelentetni Benedettót ismertté tevő írását. Wattenbach megtalálta végre méltó helyét a filológustársadalomban, és erre bíztatja Benedettót is: követelje meg végre a neki kijáró helyet 15. századi kollegái között. Wattenbach önreprezentációs technikája emlékeztet Benedetto korábban említett imázsépítő stratégiájára. Ahogy Benedetto társait a zsinaton antik szerzők olvasására buzdítja, ahhoz hasonlóan fogalmaz Wattenbach, amikor így szólítja meg Benedettót: „So gehe denn nun hinaus in das Licht des Tages zu deinen Kollegen, den Philologen", majd: „vielleicht findest Du einen gelehrteren, oder glücklicheren Freund, dem es gelingt, ein mehreres über Dich und deine Werke ans Licht zu bringen"[27]. Ismét van tehát egy ember, aki régi írásokat küld a feledés homályából a napvilágra, és aki kollegái lelkére köti ezen írások tanulmányozását. Úgy tűnik, végtelen történettel van dolgunk.

[27] Wattenbach, 99.

ÁRPÁD-HÁZI SZENT MARGIT LEGENDÁJÁNAK KÖZÉPKORI ÉS NEOLATIN VÁLTOZATAI*

M. Nagy Ilona

Árpád-házi Szent Margit[1] (1242–1270), mint ismeretes, IV. Béla magyar király lánya volt, akit első legendája[2] szerint szülei apácának ajánlottak fel, ha Magyarország a tatárok pusztítása (1241–2) után megmenekül. A királylány domonkos-rendi apácaként élte le rövid életét előbb a veszprémi Szent Katalin kolostorban, majd nagyobb részt a mai Margitszigeten számára épített, 1252-ben alapított, Szűz Máriáról elnevezett kolostorban, s szentség hírében halt meg. A magyarul Nyúlszigetnek, Nyulak szigetének (*Insula leporum*) mondott szigetet akkor szintén Szűz Mária (Boldogasszony) szigetének nevezték el, és sok korabeli főrangú úr adta oda leányát – a források szerint szolgálókon kívül kb. 70-en voltak –, hogy a királylány apácatársaként éljen. Margitot a kolostor templomában temették el; sírja sűrűn látogatott zarándokhely volt halálától a XVI. sz. első harmadáig, amikor az apácáknak a törökök támadása miatt el kellett hagyniuk a szigetet. A gazdag kolostor pedig különösen a késő középkorban az anyanyelvű egyházi írásbeliség egyik színterévé vált[3]. Ennek kiemelkedő darabja Margit

* Nyelv és Művelődéstörténeti Adattár 68. A dolgozat az előadás bővített változata, az OTKA K 69093 sz. pályázat támogatásával készült.

[1] Margit életére és annak körülményeire vonatkozóan lásd Lovas Elemér, *Árpádházi Boldog Margit élete*. Szent István Társulat, Budapest, 1939; Király Ilona, *Árpádházi Szent Margit és a Sziget*. Szent István Társulat, Budapest, 1979.

[2] Margit legrégibb latin nyelvű legendája, a *Legenda vetus*, ismertebb nevén ún. *Marcellus-legenda* szövegének jelenleg legjobb, javításokkal és irodalommal ellátott kiadása Szovák Kornél gondozásában jelent meg a SRH (*Scriptores Rerum Hungaricarum* ... Ed. E. Szentpétery. Budapest. 1938.) reprint kiadásának (Budapest. 1999. Eds.: Szovák Kornél és Veszprémy László) Függelékében (Bd. II. 685–709). A továbbiakban e legenda idézésekor e kiadás fejezetszámozására hivatkozom.

[3] Horváth János, *A magyar irodalmi műveltség kezdetei*. Budapest, 1931 és 1944 (Reprint 1988);

magyar nyelvű legendája, amely a szigeti kolostor jeles lakója, Ráskay Lea 1510-es másolatában őrződött meg[4].

A szigeti kolostor királyi származású apácájának életéről gazdag latin nyelvű legendairodalom jött létre, egyrészt Magyarországon, másrészt az egyházi művelődés tágabb kereteinek köszönhetően azon kívül is. Ezekről már első modern életrajzírójánál, Ferrarinál[5] láthatunk egy összeállítást 1637-ben. A hazai tudományos irodalomban pedig Tímár Kálmán[6] közölt róluk összefoglalót 1934-ben.

A legendák gyarapodásához sajátos módon hozzájárult, hogy Margit szentté avatása ügyében – melyet a halálát követő évben, 1271-ben kezdeményeztek – több évszázadon át meg-megújuló próbálkozás folyt, s végül csak közel 700 év után, 1943-ban sikerült azt elérni. Ez egyben azt is jelentette, hogy a legendáknak mindig „haladniuk kellett a korral", s az újabb körülmények között is be kellett bizonyítani, hogy Margit élete és viselkedése (*vita et conversatio*) megfelel a szentről alkotott képnek, valamint nyelvi-stilisztikai téren is illett koruk irodalmi ízléséhez igazodni. Természetesen egyéb okok is közrejátszottak még a legendák létrejöttében és formálódásában. Magyarországon ilyen lehetett általában Margit kultusza. Magyar legendája szentnek nevezte kanonizáció nélkül is, ahogy erre Ferrari[7] is hivatkozik. Halála napján a magyar domonkos provincia kolostoraiban a XV. század közepétől külön misével és officiummal emlékeztek meg róla II. Pius pápa (1458–1464) engedélye alapján, aki 140 napos búcsút is engedélyezett a sírhoz zarándoklóknak. Egyébként pedig Margit életében a legendaírók megtalálták azokat a mozzanatokat, amelyek minden korban tiszteletet ébresztettek és példaként voltak állíthatók mások elé. Ilyen mindenekelőtt az, hogy királylány lévén nagy gazdagságot hagyott ott Isten szolgálatáért, amivel a hithez való ragaszkodás örökös példáját nyújtotta. Ezt említi róla egy anyanyelvi kódex is (ApMélt.)[8], amit a XVI. sz. elején a Szigeten másoltak, de több Ferraritól idézett későbbi (XVII. sz.) külföldi szerző[9] is, nem csak domonkos rendiek, nagy érdemül hozzá fel, hogy Margit három király házassági ajánlatát is visszautasította Krisztus szeretetéért. Közrehathattak ezeken túl egyes írók személyes élményei is: a XVII. századi erdélyi katolikus püspök, Illyés András (1637–1712)[10] fogadalomból is vállalkozott rá, hogy Margit életét megörökítse, mert neki köszönte betegségéből való felgyógyulását. Tágabb egyházi összefüggések szintén közrejátszhattak, mint például a két koldulórend, a ferencesek és a domonkosok közötti egyfajta verseny abban az Itáliában született legendában, amelyben Margit a Szent Ferenc privilégiumaként közismert stigmákat is megkapja a legendaszerző jóvoltából[11], bár erre a Margit életében soha nem került sor. E gazdag hagyományból most néhány olyan legendát emelek ki, amely a Margit-irodalom vonulatában különösen jelentős.

A legrégibb latin nyelvű legenda[12] jelentőségét sorrendi elsőségén túl az is adja, hogy a további legendairodalom egyik fő forrásául szolgált. A *Legenda vetus* Margit halála után nem sokkal, 1274–75 körül – már egy első kanonizációs vizsgálat anyagára támaszkodva – készült el, s a kutatók többségének véleménye szerint nagy valószínűséggel Margit gyóntatója és lelki vezetője, fráter Marcellus, írta. *Vita* és csodák leírása kapcsolódik benne össze, s ezzel minden bizonnyal kanonizációs célokat szolgált. Ez lehetett az a legenda, amelyet ebben az időben a szenttéavatási kérelemhez szükséges iratok között előírás szerint a pápai udvarba be kellett terjeszteni. Tartalmát úgy adta elő, hogy megerősítse Margit életének szent hírét (*fama sanctitatis*) és elősegítse kultuszának terjesztését. Az e szempontból fontos részleteket elsősorban rímes prózával és a vele összefüggő akusztikus elemekkel formálja meg, s így emeli ki a szövegből. Ez a stílusdivat, bár ekkor már Európa-szerte lezárulóban volt, a legendákban, illetve bizonyos (dél-német és francia) földrajzi területeken általában tovább népszerű maradt[13]. Észrevehető módon alkalmazza azonban a szerző benne azokat a ritmikus képleteket (*cursus*) is, amelyek az újabb stílusdivatnak, a ritmikus prózának felelnek meg. Mindezzel kapcsolódik a korábbi középkori magyar hagiográfiai tradicióhoz is.

A legrégibb legendában Margit alakját – életét időrendben bemutatva – mint a XIII. századi koldulórendi ideál megtestesítőjét látjuk. Az életét irányító elveket, amelyek a misztikus felfogást tükrözik a tökéletes életre vezető útról, a legenda retorikus meg-

legutóbb: Haader Lea, „A Nyulak szigeti scriptórium mint műhely", *Magyar Nyelvőr* 128 (2004) 196–205.

[4] *Szent Margit élete* 1510. Régi Magyar Kódexek 10. Budapest 1990.

[5] Ferrarius Sigismundus, „De Beata Margarita, Belae quarti regis Hungariae filia, virgine sanctissima," in: *De rebus Hungaricae Provinciae Ordinis Predicatorum*, Viennae, 1637, 220–341. Más Margit-legendákról uo. 220–221; 330–339.

[6] Tímár Kálmán, „*Árpád-házi Boldog Margit legendája*", Pannónia 6, Kalocsa, 1934, 42–47. Lásd még Király Ilona, „Szent Margit legendái (XV–XVIII. század)", *Vigilia* 36 (1971) 311–6.

[7] Ferrarius, „De Beata Margarita", i. m. 330: „Author enim vitae M. S. nunquam aliter, quam *Sanctam Virg. Margaritam* nominat." (a kiemelés tőlem, M. N. I.)

[8] *Könyvecse az szent apostoloknak méltóságokról* [ApMélt.], 1521 (Régi Magyar Kódexek 1, 30), Budapest, 1985.

[9] Ferrarius, „De Beata Margarita", i. m. 333.

[10] Illyés Andreás, *Praetiosa Margarita Id est Vita Sanctae Margaritae Ungariae Virginis*, Tyrnaviae, 1707.

[11] Klaniczay Gábor, „Képek és legendák Árpád-házi Szent Margit stimatizációjáról", in: *Magyar szentek tisztelete és ereklyéi*, Esztergom, 2000, 36–54.

[12] Lásd a 2. jegyzetet. Szerzőjének neve nem maradt fenn, körültekintő tartalmi-filológiai vizsgálattal Lovas Elemér („Árpádházi Margit életrajzának írója – Marcellus", in: *A Pannonhalmi Főapátsági Szent Gellért Főiskola évkönyve az 1940/41-es tanévre*, 21–71) valószínűsítette Marcellus szerzőségét. A legenda nyelvéhez vö. M. Nagy Ilona, „Über den Stil der ältesten lateinischen Legende von der Hl. Margit aus der Arpadendynastie", *Acta Classica Debreceniensis* 40–41 (2004–2005) 391–399; Uő. „Árpád-házi Szent Margit legrégibb latin nyelvű legendájának stílusáról", in: *Classica–Mediaevalia–Neolatina*. Acta conventus diebus undecimo et duodecimo mensis Maii anno MMIV Debrecini habiti. Ed. Ladislaus Havas et Emericus Tegyey, Debrecini, 2006, 121–29.

[13] Peter Stotz, *Formenlehre, Syntax und Stilistik. Handbuch zur lateinischen Sprache des Mittelalters*. 4. Bd. München, 1998, 492.

formálása (alliteráció, rím, szóismétlés és numerozitás) így segít emlékezetbe vésni: „Hec est perfectio patrum: / Deum amare, / seipsum **contempnere**, / **neminem contempnere**, / **neminem** iudicare" (11. c.). Ennek megfelelően kiemeli a legenda Margit szeretetét Isten iránt (*amor Dei*), amikor például állandó imádkozását vagy a prédikációk és szent olvasmányok buzgó hallgatását így írja le: „et accensa orabat assidue / quasi sine intermissione" (6. c.); „cum vivifice crucis signo circa se / semper devotissime" (6. c.), „Noctes quoque pluries / oratione pro magna parte / ducebat insompnes" (6. c.), „Audiebat avide / temporibus opportunis / verbum predicationis / et patrum collationes" (9. c.). Megtudjuk, hogy ezen az úton egyre előrébb halad: „evidenter et efficaciter cepit proficere" (5. c.). Látjuk aszkézisének különféle formáit, vágyát a testi szenvedésre (*contemptus sui*): „Ante transitum autem suum / annis VI vel VII in die / tertium cilicium durum / quod reciatum vocamus, indutum / usque ad sanctum sabbatum / continue portabat / et cum vermibus nimis gravaretur, talem, / ut credimus, a Domino accepit consolationem" (10. c.); „cilicium ... parvi pendens, pelles ericinas ... parari fecit". (17. c.) Társai hiába próbálják ettől eltéríteni: „remitteret a rigore, et tempore longiori plus posset mereri, si mitius ageret" (11.c.). Látjuk felebaráti szeretetét (*amor proximi*), a betegek iránti együttérzését: „Compatior hiis pauperibus infirmis / et doleo ex animo / quia iuvare eos ad sanitatem / non valeo" (14. c.). Megismerjük vágyát a szegénységre: „Gaudebat enim iam ex tunc de insigniis / humilis et beate paupertatis" (4. c.) és alázatosságát, amely még megindítóbb királyi származása miatt: „et quo precellebat omnes nobilitate / eo amplius preire humilitate / satagebat" (10. c.).

Szintén a retorikus forma hívja fel a figyelmet Margit életének arra az egyedi vonására a legendában, hogy életszentségben királyi ősei – Szent István, Szent Imre, Szent László, Szent Erzsébet – példáját akarja követni: „alta trahebat suspiria / ut eorum imitari vestigia / et consequi merita / Dei munere digna / efficeretur" (12. c.). Külön is példaképének tekinti Szent Erzsébetet[14]: „Beate etiam Elisabeth amite sue / cuius gloriosa merita / tota pene cum gaudio / celebrat ecclesia" (12. c.). Az említett elvektől nem lehetett eltántorítani fényes (politikai célú) házasságok igéretével sem. Ezektől remél menekülést, amikor a *consecratio virginum* (szüzek megáldása) szertartását kéri, amelynek ünnepélyes hangjait szinte felidézi a legenda a sok réshang finom susogásával: „voluit et petit, ut sacro velamine ad tollendas huiusmodi vanas et nocivas occasiones velaretur, vocati itaque venerabiles patres ... sacro velamine velaverunt" (16. c.). Margit halálakor aztán különféle jelek mutatják, hogy szent élete által elnyerte méltó jutalmát, az örök életet. Csodák történnek közbenjárására, már életében, halála után pedig megsokasodva. Mindezeket szintén a fentiekhez hasonló retorikával is kiemeli a

[14] Arra, hogy Margit és Erzsébet életrajzában számos közös mozzanat fedezhető fel, lásd Klaniczay Gábor, „A női szentség mintái Közép-Európában és Itáliában", in: Klaniczay Tibor – Klaniczay Gábor, *Szent Margit legendái és stigmái*, Budapest, 1994, 138.

legenda. Kultuszának terjesztésére pedig hatásos eszköz az a legendaíró által költött beszéd, amelyben Margit maga buzdít sírjának látogatására: „Venia indigetis peccatorum / ad meum festinetis venire sepulchrum / et ibi a Deo veniam accipietis" (19. c.). Mindezek a legrégibb legenda legszebb részletei, amelyek tehát finoman festik meg a királylány misztikus alakját. Ebből a mintából meríthetnek a szövegét felhasználó későbbi legendaírók[15].

Modernebb ízlést követ, bár szintén a misztika szellemében készült, az a két, egymással összefüggő legenda[16], amelynek forrása az 1276-ban lefolytatott kanonizációs vizsgálat jegyzőkönyve. A legrégibb legendánál kétszer terjedelmesebb (129 caput) az ún. *Legenda maior*, s annak feltehetőleg kivonata a *Legenda minor* 1340-ből. A szerző Garinus de Giaco domonkos teológiai magister, akinek a rend generálisa vélhetően[17] a magyar királyi család kezdeményezésére adott utasítást az írásra. Ezek a legendák a XIV. század közepétől ható hagiográfiai tendenciának megfelelően már nem az előbb látott finom retorikai díszítéssel, hanem direktebb eszközökkel érnek el hatást. Jobban előtérbe helyezik a jellemzést (*veritas vitae*) az időrendi szempontú előadással szemben, instruktiv módon csoportosítják az egyes jellemvonásokat, és megfogalmazzák a tanulságot. Az új stílus különösen a hosszabb legendában érvényesül: magasztos, kenetes hangon ír, bibliai reminiszcenciákkal tűzdeli tele, és tartalmilag is szereti az erőteljes jeleneteket. Sűrűn ismétlődik ebben is Margitnak a *szent szűz* (*sancta virgo*) megnevezése. S mivel a XIV. században a tökéletes élet legfőbb fokmérője az volt, ha valaki valami természetfölötti misztikus jelenséget is produkál, s már nem volt elég, ha Isten iránti szeretetét csak imádkozással és olykor elragadtatásba eséssel (extázis) fejezi ki, ahogy az első legendában, az új legenda szerzője „tovább fejlesztette" Margit jellemzését. Úgy ábrázolta őt, hogy áldozáskor vagy jeles ünnepeken sokszor ég és föld között mintegy egy könyöknyire (cubitus = 45 cm) felemelkedve lebegett (*levitatio*): „elevabatur corpus eius in sublime a terra per unum cubitum vel amplius" (*LMaior* I.

[15] A *Legenda vetus* származékai között tarthatjuk számon pl. Jorg Valder (Georg Falder-Pistoris) német fordítását, Ransanus humanista latin feldolgozását, Borselli legendáját. Itt jegyzem meg, hogy Eva Spielvogel Georg Falder-Pistorist Garinus (lásd alább) legendájának feldolgozójaként tartja számon: „Georg Falder Pistoris", *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Gesichtsforschung* 83 (1975) 343. – P. Ribadeneyra népszerű spanyol legendája a *Legenda vetus*t és Garinus legendáját kombinálja.

[16] *Legenda maior* in: Gombos Albinus Franciscus, *Catalogus fontium historiae Hungaricae*. Budapestini. Tom. III: 2481–2545. *Legenda minor* in: Gombos *Catalogus* Tom. III: 2468–80. A szerző nevét és az írás időpontját csak a rövidebb legenda tünteti fel, a további attribució és datálás a két legenda egymáshoz való viszonyából következik; erre lásd Klaniczay Tibor „A Margit-legendák történetének reviziója", in: Klaniczay Tibor – Klaniczay Gábor, *Szent Margit legendái és stigmái*, i. m. 62. A szöveg idézésekor Gombos kiadásának caputszámozására hivatkozom.

[17] Deák Viktória Hedvig OP, *Árpád-házi Szent Margit és a domonkos hagiográfia*, Budapest, 2005, 265–271. A nagyobb legenda stílusáról uo. 66–68; Mezey László, *Irodalmi anyanyelvűségünk kezdetei az Árpádkor végén*, Budapest, 1955, 49–51. Deák (i. m. 60) kimutatta, hogy a korábbi ismeretünkkel szemben Garinus bizonyos fokig felhasználta a *Legenda vetus*t is.

35); illetve: „visum est corpus eius inter caelum et terram plusquam unum cubitum elevatum" (*LMinor* 33. c.).

Még egy újabb „fejlődés" történt Margit életrajzában mégpedig Itáliában. Ennek bizonyítékát Borselli dominikánus író XV. sz. végén készült legendájából[18] ismerjük (26. fejezet), amely azonban e ponton – amint azt Klaniczay Tibor kutatásai kiderítették – egy XIV. századi legenda részletét őrizte meg. Az új legenda „modern" kiegészítése részben az előbb látottból készült, de Margit levitatióján túl – amelynek során itt már két könyöknyi magasságba emelkedik a föld fölé – leírja stigmatizációját is: „Dominus Iesus crucifixus michi apparuit et sua stigmata impressit". Az ő életében ilyen jelek nyilván nem voltak, a „modernizáláshoz" viszont a műfaj kívánalmain túl aktuális külső tényezők is hozzájárulhattak: a motivum egy pisai legendában jelent meg először, ahol Sienai Szent Katalin tapasztalt stigmákat.

A következő legenda az olasz humanista történetíró Ranzanus püspöktől származik, Magyarországon készült a XV. század végén, amikor szerzője – aki maga is a domonkos rend tagja – következtében három évig (1488–90 között) Mátyás király udvarában tartózkodott. Ranzanus Magyarország történetéről írt összefoglalásának részeként írta meg rövid Margit-életrajzát[19]. Forrása elsősorban a fent említett *Legenda vetus* volt. Rövidsége ellenére e legenda jól mutatja szerzője humanista szemléletét[20]. Margit nevelőjének Ranzanus a *Legenda vetus*tól eltérően a Veszprémben stigmákat tapasztaló Boldog Ilonát teszi meg – bár ez időrendi okokból sem lehetett valós – amivel a királylány lelki fejlődése hitelesebben motiváltnak tűnik.[21]. Ugyane célból tehette meg a tudós teológus Humbertus Romanust, a későbbi generális rendfőnököt – aki előtt Margit szerzetesi fogadalmat tett – a szigeti kolostor felügyelőjének, aki a királyné megbízásából maga hozatta volna át Margitot Veszprémből a szigeti kolostorba, s két évig, Margit fogadalomtételéig Magyarországon is maradt volna. Margit aszkétikus életének bemutatását rövidebbre fogta. Igen öntudatosnak ábrázolja viszont, amikor a királyi házasságok elutasításáról van szó: nem pusztán a régi legenda által mutatott ösztönös állhatatossággal (*constantia*) ragaszkodik a hitéhez, hanem értelmével: mert felnőttként („aetate grandior") *prudentiá*ja révén jobban megérti az isteni kegyelmet („gratiae divinae capacior": 129/16. c.). A racionális irányú tartalmi változtatásokon túl szembetűnő a stílus átformálása. A középkori retorika eltűnik, helyette az ékesszólás újabb eszközei jelennek meg: Ranzanus szavakat cserél ki, beszédeket költ, így fokozza a stílus változatosságát, olykor pedig tudós magyarázatot told a szövegbe. A régi szöveg tömörségéből például a szerzetesi életelvek leírásában semmi nem maradt, igaz, egyetlen szó sem fordul benne kétszer elő: "Deum ante omnia et prae cunctis rebus, post eum proximum, diligere : seipsum despicere : contemnere ac iudicare neminem" (127/10. c.). Ranzanus tudós interpretációját látjuk például, amikor a *Legenda vetus*nak az atyák beszélgetéseit említő részletét („Audiebat avide verbum predicationis et patrum collationes") a szerző megnevezésével bővíti: „Vacabat plurimum lectioni operis Iohannis Cassiani, quod inscribitur Collationes patrum" 126/9.c). Érdemes kiemelni még a halálán levő Margit megkoronázásáról (131/20. c.) való részletet, amely az örök élet elnyerését jelzi. Ez a szövegrész nemcsak Ranzanus pompakedvelő látásmódját szemlélteti jól, hanem azért is figyelemre méltó, mert ugyanezt a barokk szerzőknél még pompásabban feldíszítve látjuk többször viszont. Ranzanus, a tudós domonkos szerzetes számára valószínűleg ismertek voltak és szemléletét befolyásolhatták azok a XIV. század második felétől keletkező észak-itáliai képi ábrázolások, amelyeken Margit díszes koronával jelent meg. Másrészt pedig itt Szűz Mária mennybemenetele ábrázolásának hatását is feltehetjük, akit a XIV–XV. századi Itáliában szintén jellemzően „kápráztató koroná"-val jelenítettek meg[22]. Egy látomás elbeszéléséről van szó, amelyben a szigeten lakó paenitens asszony látta, amint Szűz Mária szentek kíséretében (LV: „cum multitudine sanctorum et sanctarum virginum" – Ranz.: „stipante eam magna virginum caterva") aláereszkedik az égből, s egy csodálatos koronával

[18] Klaniczay Gábor, „Borselli és Taeggio Margit-legendája Bánfi Florio apparátusával", in: *Miscellanea Fontium Historiae Europaeae*, Budapest, 1997, 11–56. A stigmatizált Margit képe északitáliai freskókon is megjelent: Klaniczay G., „Képek és legendák...", i. m. Ezeknek a legendákhoz való viszonyáról megoszlanak a vélemények.

[19] Ransanus, P, *Epithoma rerum Hungararum*. Curam gerebat Petrus Kulcsár, Budapest, 1977, Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum, Series nova. Tom. II. Margit életrajza: Index XVI, 123–131. Vö. még: Gombos *Catalogus* Tom. III. 2545–2551. (A példákat Kulcsár kiadásának lapszámával és a Gombosnál szereplő fejezetszámozással idézem.) Ranzanus legendájából készült például Illyés András magyar fordítása alapján Valasik szlovák fordítása (Tímár, *Árpád-házi Boldog Margit legendája*, 31).

[20] Ranzanus legendájának értékelésére vö. Lovas Elemér, „Árpádházi Margit életrajzának írója – Marcellus", i. m. 55; Mezey László, *Irodalmi anyanyelvűségünk*, i. m.

[21] Ranzanus ebben a hazai domonkosok között elterjedt nézetet emelt be a legendába. Arra, hogy miként formálódhatott ki Margit és Ilona *magistra-discipula* viszonyának híre, s hogy csak jelképesen értelmezhető, lásd Érszegi Géza, „Szent Margit és Boldog Ilona", in: Tusor Péter (szerk.), *R. Várkonyi Ágnes Emlékkönyv*, Budapest, 1998, 36–42 (olasz változata – l. a cikkben idézve – 1995-ben jelent meg.). A veszprémi beginaközösség légkörének híréről, illetve Ilona alakjáról lásd még Mezey *Irodalmi anyanyelvűségünk*, i. m. 74–76; Deák, *Árpád-házi Szent Margit és a domonkos hagiográfia* 250. Ranzanus lehetséges közvetlen forrását filológiailag Klaniczay Tibor („A Margit-legendák történetének reviziója", 49) valószínűsítette. Munkájához Ranzanusnak azt a kódexet bocsáthatták rendelkezésére, amelyben a budai domonkosoknál – központi rendi szorgalmazásra – kezdték összeírni a rend szent életűnek tartott hazai tagjainak életrajzait (a feltevés ilyen kódex létéről Mezeytől való), amelyben együtt állhatott a *Legenda vetus* és Boldog Ilona legendája. A két legenda ugyanis együtt szerepel abban a Bolognában fellelt kódexben, amelynek Margit életrajza a budai domonkosoktól 1409-ben Velencébe küldött másolatról készült; akkor küldhették Ilona életrajzát is, ami arra utal, hogy a budai forráskódexben is együtt állhattak.

[22] Arra, hogy a közép-európai koldulórendi női szentek királyi származása Itáliában nagyobb hangsúlyt kapott, s ez a képi ábrázolásokban is megnyilvánult, lásd Klaniczay Gábor, „A női szentség mintái", i. m. 241–3; Margit koronás ábrázolásaira uo., Mária megkoronázásának ikonográfiai toposáról 143. Megjegyzem még, hogy az ikonográfia hatása Ranzanusnál esetleg Boldog Ilona szerepeltetésében is felmerülhet, mivel például Fra Angelico képén (1435 k.) Margit mellett Boldog Ilona is szerepel, vö. Klaniczay Gábor, „A női szentség mintá", i. m. 240.

(LV: „corona inaestimabilis candoris et pulchritudinis" – Ranz.: „coronam miro candore coruscam mireque variis gemmis ac margaritis ornatam") ünnepélyesen megkoronázza a beteg Margitot (LV: „cum mirabili solemnitate coronare" – Ranz.: „eam coronam capiti eius imposuit erectamque illam inter virgines magna cum omnium laetitia coronavit"), majd magával viszi a mennybe („vidit ... ipsam in sanctorum societate secum in aere sublevasse" – „stipante eam magna virginum caterva"). A régi legenda különösen a mennybemenetel mozzanatát stilizálja: az alliteráló réshangok hatásos aláfestésével. Ranzanusnál viszont Szűz Mária megjelenését vergiliusi reminiszcencia kíséri (vö. *Aen.* I. 496–7: „regina ... Dido magna iuvenum stipante caterva incessit"), s a koronázási jelenet egy pompázatos képpé tágul, amelyben Mária a szűzek között álló Margit fejére drágakövekkel és gyöngyökkel kirakott koronát tesz. A látomás befejezése pedig „földibb", vagyis életszerűbb lesz: Szűz Mária nem viszi magával Margitot, hanem visszatér az égbe, Margitról pedig elterjed, hogy nemsoká meghal és biztosan a mennybe jut.

A XVII. században elérkezünk Margit első újkori életrajzához, amely válaszutat mutat: a legendákból indul ki, de már a kritikai hagiográfia igényeivel készül. Az olasz származású Ferrari (1589–1646) domonkos magister, akit rendje a török megszállás idején elpusztult magyarországi domonkos rend ujjászervezésével bízott meg, megírta a magyar domonkos rendtartomány történetét, s ennnek része a Margitról írt életrajz[23]. Ferrari célja volt a magyar domonkosok kiváló hagyományainak felmutatása és Margit szentté avatásának támogatása is. Mint rendtörténetíró komoly anyaggyűjtést végzett. Munkája nem pusztán Margit életrajzát foglalja magába, hanem sok adatot is összegyűjt vele kapcsolatban, például arról, kik írtak Margitról, milyen dicséretekkel illették, vagy milyen relikviái vannak, amelyeket ő maga is látott. Ferrari Margit életrajza több legendából készült kompilátum. Az egyik legfontosabb forrása az említett magyar legenda („Vetus MS"), amelyet Szegedi Ferenc Lénárt későbbi egri érsek fordított számára latinra[24], de más legendákból, főleg Garinusból és Ranzanusból is merít. Tárgyát nagy rendszerességgel és bőséggel adja elő, forrásait pontosan megnevezi, és kri-

[23] Ferrari személyére lásd Rössler Mária Irén, *Magyar domonkosrendi példák és legendák*, Kassa, 1927, 9; újabb részletekre értékeléséhez vö. Wysokinski Ireneusz OP, „Ferrari Zsigmond és a Domonkos Rend újjászervezése Magyarországon", *Tanítvány* 2001, 54–66. A magyar rendi provincia történetét feldolgozó munkáját illetve benne Margit életrajzát lásd a 5. jegyzetben.

[24] Tímár, *Árpádházi Boldog Margit legendája*, i. m. 11. Arra, hogy a Ferrarinál szereplő Margit-életrajz egészében a Szegedi Ferenc Lénárt munkája lenne vö. Király Ilona, *Árpádházi Szent Margit és a Sziget*, i. m. 178–179; Uő. „Szent Margit legendái", i. m. 313. Ferrari Margit-életrajzának részletes nyelvi vizsgálatára még nem került sor. Mindenesetre a Királynál említett barokkos stílusjegyek részben a forrásokból (Garinus és Ranzanus) származtak át a szövegbe; az egyes szám első személyben előadott reflexiók, érvelések a források adatainak összevetésekor pedig bizonyára Ferraritól származnak, amint a munka többi részében is ír személyes ténykedéseiről anyagának felkutatása során. Szegedi Ferenc Lénárt hozzájárulásaként biztosan csak a magyar legendából latinra fordított részeket tekinthetjük.

tizálja is szükség esetén, így sok szempontból kitűnő forrásmunka. A szigeti kolostor használatára készült magyar legenda konkrét, nevekkel ellátott elbeszélő modora jól illik Ferrari adatokkal érvelő koncepciójába. A *Legenda vetus* elvont Margit-ábrázolása ugyanis éppen azáltal vált a magyar legendában életszerűbbé, hogy a kanonizációs jegyzőkönyv tanúvallomásaiból merített konkrét példák elbeszélései toldódtak be szövegébe. Ebből azt a szinte modern történetíróhoz illő egyedülálló megoldást például, hogy a legenda végén katalógusszerűen – mintegy a hitelesség jeléül – felsorolja a tanúkat, akiknek a vallomásait felhasználta (bár ez a rész nem készült el végig), az első modern életrajzírója egészében át is vette. A szűkebb vita-rész 23 – tematikus címekkel ellátott – fejezetében Ferrarinál jól kirajzolódnak Margit jellemvonásai, illetve a csodák különféle típusai, bár nagyjából az időrendet is követi a leírás. Egy adott téma kapcsán a szerző forrásainak minden adatát és információját összeveti, s ügyel a hitelességre. Tárgyszerűen leírja például – a jegyzőkönyvből dolgozó Garinust követve – hogyan nézett ki Margit ciliciuma és cinguluma, s hozzáteszi, hogy ezek abban az időben is láthatók Pozsonyban: „A duodecimo aetatis anno, asperrimum cilicium, de setis equinis, porcinisque; multis nodis, retis instar, contextum, semper gestavit" (235). Margit imádkozásának négy és fél oldalt szentel (Studium orandi perpetuum: XV. fejezet). Külön súlyt fektet a történeti tények helyességére és megfelelő közvetítésére. Így többek között részletesen kimutatja (230), miért nem tölthette be Humbertus Romanus a Ranzanustól neki tulajdonított szerepet a szigeti kolostorban. A legendai hagyomány túlzásait pedig olykor finom kritikával kíséri. Így a kemény disciplinálás kapcsán megjegyzi, hogy csoda, honnan volt Margitnak annyi vére, amennyi ilyenkor kiömlött: „Mirum perinde erat, unde tantum illi suppeteret sanguinis, quem adeo frequenter, largeque fundebat" (235). Az irodalmi hatásosság igénye mégis fölékerekedett a kritikainak, amikor Margit szent életű voltának ábrázolásához fenntartás nélkül átveszi a levitáció jelenetét (255): „visum est corpus ejus plusquam cubiti altitudine e terra elevatum, longo tempore, nullis adminiculis, nulliusque sensus usu, consistere." Nagyrabecsült forrásai – a magyar legenda és Ranzanus – alapján tisztában lehetett azzal, hogy ez Margittal nem történt meg. Az életrajz stílusában a forrásokból átszármazó jegyek mutatkoznak, illetve variálódnak az átdolgozások során. A szent élet elvei például a *Legenda vetus*ban látott díszítés (lásd fentebb) helyett – amelyet eredetiben Ferrari nem ismert, valószínűleg a magyar legendából fordító sem, csak Ranzanustól – a többszörös (latin–magyar–latin) fordítás után újabb retorikus formát öltenek, megint rímesen, de itt növekvő tagokkal szólnak: „Haec fuit antiquorum patrum perfectio, amare deum, contemnere semetipsum, non spernere, aut iudicare alium."

Külön érdemes megemlíteni Ferrari munkájában a dicséretek gyűjteményét (333–4), amelyekkel Margitot illették, mint a rá vonatkozó a kifejezések és képek gazdag tárházát. A XVI–XVII. századból idézett különböző rendbe tartozó szerzők írásaiban az ismert jellemvonások, jelenetek barokkos díszt öltenek. Margit erénye mint csillag ragyog a föld kerekségén („Margaritae virtus tamquam sidus quoddam effulsit in orbe

terrarum": Hieronymus Platus jezsuita); szinte az anyatejjel szívta magába Szűz Mária tiszteletét („ab ipso fere lacte eam /sc. Deiparam/ coluit": Antonius Balinghem jezsuita); s ahogy említettem, Margit megkoronázása itt is kedvelt jelenet: „[Deipara] geniis coelitibus circumvolitantibus stipata corona exquisitissimis gemmis ornata ...." (Hyacinthus Coquetius). Mindezekből sokat merített a XVIII. sz. elején írt, sokakhoz eljutó Margit-életrajzához Illyés András katolikus püspök is.

Margit legfontosabb legendáinak vázlatos áttekintésével láthattuk, ahogyan a XIII. századi első legendában róla megformált képet a szerzők a műfaj keretei között mind tartalmilag, mind nyelvi-stilisztikai téren kisebb vagy nagyobb mértékben módosították, változtatták, hogy a magyar királylány szent voltát koruk felfogásának és ízlésének megfelelően meggyőzően mutassák be. A XVII. században megkezdődött az életrajz kritikai értékelése is. A legendák sora azt az általános tételt is szemlélteti, hogy a latin nyelven készült újabb szerkesztmények kevésbé bánnak konzervativan forrásaikkal, mint a puszta fordítások. Befejezésül a Tímár Kálmán[25] által már 1934-ben kifejezett óhajt ismételhetem meg: hasznos lenne a Margitról készült különböző latin vagy nemzeti nyelvű legendákat teljesebb körűen is összehasonlítani. Akkor a műfaji érdekességeken kívül azt is jobban megismerhetnénk, milyen összefüggésekben és milyen célokra használták a különböző szerzők Margit legendáját, s hogyan gazdagította ezzel Árpád-házi Szent Margit alakja a különféle népek egyházi irodalmát.

[25] Tímár, *Árpád-házi Boldog Margit legendája*, i. m. 45.

SZENT ISTVÁN INTELMEINEK KUTATÁSTÖRTÉNETE

NEMERKÉNYI ELŐD

Kosztolnyik Zoltán emlékének

A következő áttekintés célja annak bemutatása, hogy a Szent István-i Intelmek utóéletének filológiai tanulmányozása fontos adalékokkal szolgál a latinista kutatás jellegzetes szakaszaihoz a középkortól a reneszánszon keresztül a mai napig. A neolatin tanulmányoknak szentelt új magyar folyóirat, a *Camoenae Hungaricae* nyitó számának szerkesztői bevezetője a következőt állapítja meg az Intelmekről: „szemlélete és fogadtatása lényeges befolyást gyakorolt a humanizmusra és későbbi korokra, azaz a neolatin történetírásra, jogra és irodalomra".[1] A mű 20–21. századi fordításai szintén tanúsítják, hogy még a magyar kutatáson túl is hatott.[2] Mivel a modern magyar középkorkutatók vonatkozó munkáját a közelmúltban összegezték,[3] a következő kutatástörténeti áttekintés azzal a kegyes és tudós figyelemmel foglalkozik, amely mintegy ezer éven keresztül irányult a műre – különös tekintettel a kézirati hagyományra (és annak hatására a jogi hagyományra), a kiadásokra, a keltezés és a szerzőség kérdésére, valamint a filológiai tanulmányok néhány vonatkozására.

[1] Szörényi László, „Candido lectori salutem", *Camoenae Hungaricae* 1 (2004) 3.

[2] Edouard Jordan, „Les Exhortations de saint Etienne", *Nouvelle Revue de Hongrie* 31 (1938) 130–8; Bak János – James Ross Sweeney, „De institutione morum ad Emericum ducem: To Prince Imre concerning Instruction in Virtuous Conduct", *New Hungarian Quarterly* 29 (1988) 98–105; Dag Tessore, ed., *Stefano d'Ungheria: Esortazioni al figlio – Leggi e decreti*, Roma, Città Nuova, 2001, 37–69; Jean-Pierre Levet, trans., *Saint Étienne de Hongrie: Petit traité d'éducation morale ou exhortation spirituelle*, Debrecen, Universitas Scientiarum Debreceniensis, 2006, 1–49.

[3] Szovák Kornél, „Libellus de institutione morum", in: *Scriptores rerum Hungaricarum*, reprint ed., vol. 2, Budapest, Nap, 1999, 792–4. Lásd még Szűcs Jenő, „König Stephan in der Sicht der modernen ungarischen Geschichtsforschung", *Südost-Forschungen* 31 (1972) 17–40.